

«εὐαρμοστία», ἢ «εὐρυθμία», βρίσκουν τὴν πρακτικὴ τους εφαρμογὴ ὄχι μόνο σὲ σχέση μὲ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ, τὴν αἰσθητικὴ ἢ τὴν ὀπτικὴ ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ψυχοπνευματικὴ ρύπανση, δίνοντας σαφῶς τὸ προβάδισμα στὶς συγκεκριμένες ἀρχαιοελληνικὲς ἀντιλήψεις ἔναντι τῶν ἀντιστοιχῶν συγχρόνων θεωριῶν (κεφ. XI, σ. 179-190). Ἀλλὰ καὶ τὸ δημογραφικὸ πρόβλημα τῆς ἀστυφιλίας καὶ τῆς «ἀγροτικῆς ἐξόδου» (κεφ. XIII, 207-224), εἶχε ἀπασχολήσει τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες διανοητὲς πού προσπάθησαν νὰ βροῦν κατάλληλα μέτρα γιὰ τὴν ἀντιμετώπισή τους. Καὶ δὲν εἶναι παράδοξο τὸ γεγονὸς ὅτι, στὸ μέτρο πού ἡ ἀστυφιλία ὑποβαθμίζει τὸν τρόπο ζωῆς, ἡ ἀρχαιοελληνικὴ διάνοηση ἀσχολήθηκε, ὄχι μόνον στὴν θεωρία ἀλλὰ καὶ στὴν πράξη, μὲ τὸ πρόβλημα τοῦ μεγέθους τῶν πόλεων (ἄριστο μέγεθος, πλατωνικὴ «ὕγιής πόλις», ἀριστοτελικὴ αὐτάρκεια ὡς ὄρος τῆς πόλης), ἄρρηκτα συνδεδεμένου μὲ τὴν οἰκονομικὴ, κοινωνικὴ καὶ ἠθικὴ ποιότητα ζωῆς, πρόβλημα πού ἀπασχολεῖ εἰδικὰ καὶ τὴ σύγχρονη οἰκονομικὴ ἐπιστῆμη (κεφ. XIV, σ. 225-238). Τέλος, θαυμασμὸ προκαλεῖ καὶ ἡ προηγμένη στάση, θεωρητικὴ καὶ πρακτικὴ, τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἔναντι τοῦ περιβάλλοντος σὲ θέματα ἐγκατάστασης, χωροταξίας καὶ πολεοδομίας (κεφ. XV, σ. 239-254).

Τὸ κύρος τοῦ συγγραφέα εἶναι μιὰ ἐγγύηση γιὰ τὴ σοβαρότητα τῆς ὅλης ἐργασίας, καὶ μιὰ ἀνάγνωση τοῦ ἔργου πείθει γι' αὐτό. Γιατί ὁ συγγραφέας μὲ σαφήνεια, γλαφυρότητα καὶ σοφία ἐκθέτει τίς ἀπόψεις του, καὶ δὲν ἀρκεῖται ἀπλᾶ σὲ μιὰ ἀνίχνευση τῶν ἀρχαίων κειμένων, ἀλλὰ διερευνᾷ κατὰ πόσον οἱ ἀρχαιοελληνικὲς θεωρήσεις ἀποτελοῦν προδρομικὲς καταβολές τῶν συγχρόνων ἐπιστημονικῶν θεωριῶν. Καὶ «ἡ ἀνακάλυψη αὐτὴ εἶναι ἴσως ἓνας ἀπὸ τοὺς θεμελιώδεις παράγοντες τῆς σύγχρονης στροφῆς ἢ ἐπιστροφῆς στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα καὶ εἶναι δεῖγμα τῆς ἐνθαρρυντικῆς ἀναγέννησης τῶν ἀρχαιοελληνικῶν σπουδῶν».

Ἡ ἀνάγνωση τοῦ συγγράμματος τοῦ καθηγητοῦ καὶ πολιτικοῦ Ἀθανασίου Κανελλοπούλου, καθὼς ἐξετάζει τόσα θέματα πού ἔχουν εὐρὺ κοινωνικὸ καὶ πολιτικὸ ἐνδιαφέρον ἀλλὰ ταυτόχρονα σημαντικώτατες φιλοσοφικὲς καταβολές, μόνο ὠφέλεια μπορεῖ νὰ ἔχει γιὰ τὸν ἀναγνώστη.

ΜΑΙΡΗ ΜΑΡΚΟΥΛΑΚΗ
ΑΘΗΝΑ

Γεράσιμου Βώκου: *Φιλοσοφία και Εκπαιδευτική Πολιτική. Ο Καρτεσιανισμός στη Γαλλική Παιδεία τον 19ο αιώνα*. Εκδόσεις «Λωτός», Αθήνα, 1987, σελ. 130.

Γι' αὐτοὺς που ξέρουν καλά τα γαλλικὰ φιλοσοφικὰ πράγματα, μα και την Ἱστορία του Γαλλικοῦ Εκπαιδευτικοῦ Συστήματος, το βιβλίο του κ. Γεράσιμου Βώκου, νεοεκλεγέντος Ἐπικούρου Καθηγητῆ στο Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, παρουσιάζει ἓνα ιδιαίτερο ἐνδιαφέρον. Ὁ τίτλος ἄλλωστε του βιβλίου: *Φιλοσοφία και Εκπαιδευτική Πολιτική*, με ὑπότιτλο: *Ο Καρτεσιανισμός στη Γαλλική Παιδεία τον 19ο αιώνα*, δηλώνει τὸ συγκεκριμένο ἀντικείμενο τῆς μελέτης. Βέβαια ὁ ὑπότιτλος αὐτός και τὸ γεγονὸς ὅτι χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος «Καρτεσιανισμός», μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει τοὺς ἀδόκιμους ἀναγνώστες του βιβλίου και ἰδίως αὐτοὺς που δὲν γνωρίζουν παρά ἀπὸ δεῦτερο χέρι τα πράγματα και ὄχι ἀπὸ τὴν ἀπ' εὐθείας μελέτη τῆς ἱστορίας τῶν φιλοσοφικῶν ιδεῶν και τῆς διδασκαλίας τους στη Γαλλία, σὲ εσφαλμένα συμπεράσματα. Γιατί δὲν πρόκειται στὴν περίπτωση τούτη γιὰ τὴ φιλοσοφία του Descartes σὲ σχέση με τα ἄλλα μεγάλα φιλοσοφικὰ συστήματα, μα γιὰ τὴ συνήθεια που επικρατεῖ στὴ γαλλικὴ παιδεία νὰ χρησιμοποιεῖται παντοῦ και πάντοτε τὸ ὄνομα του μεγάλου θεμελιωτῆ του γαλλικοῦ ὀρθολογισμοῦ, σαν ἓνα εἶδος ἀκρογωνιαίου λίθου ἐπάνω στον οποίο μπορεῖ νὰ στηρίζεται κάθε τι που ἔχει σχέση τόσο με τὴ φιλοσοφία και τὴ λογοτεχνία, ὅσο και με τὴν ἐπιστῆμη και τίς μεθόδους τῆς.

Το βιβλίο του κ. Βώκου έχει ως επίκεντρο την ανάλυση του τεράστιου ρόλου που έπαιξε ο Γάλλος φιλόσοφος Victor Cousin (1792-1867) στην εδραίωση της συστηματικής διδασκαλίας της φιλοσοφίας στο Γαλλικό Εκπαιδευτικό Σύστημα του 19ου αιώνα που η επίδρασή του προεκτείνεται και στον αιώνα μας. Βέβαια το γεγονός, και αυτό το επισημαίνει πολύ σωστά ο κ. Βώκος, ότι η φιλοσοφία του Victor Cousin, ο λεγόμενος εκλεκτισμός, δεν επέδρασε σε βάθος επάνω στη γαλλική φιλοσοφική σκέψη, μια και ο ίδιος ήταν ένας πολύ μέτριος φιλόσοφος, δεν σημαίνει ότι δεν συνετέλεσε στο να δημιουργηθεί ένα ορισμένο πνευματικό κλίμα. Αν λάβουμε μάλιστα υπ' όψη ότι η προσωπική γνωριμία του με τον Hegel και τα ταξίδια του στη Γερμανία πλάτυναν τα περιθώρια στα οποία κινήθηκε η φιλοσοφική σκέψη στη Γαλλία στην περίοδο της ακμής του γερμανικού ρομαντισμού και του απόλυτου ιδεαλισμού, μπορούμε να πούμε ότι και από την πλευρά αυτή ο ρόλος του υπήρξε σημαντικός, έστω και αν η παρουσίαση που έκανε των ιδεών του Hegel ήταν επιφανειακή.

Αυτό όμως που είχε πρωτεύουσα σημασία, και που εξετάζει ο κ. Βώκος με πλήρη επίγνωση, είναι η ουσιαστική συμβολή του Victor Cousin στην εδραίωση τεσσάρων θεσμών που διέπουν ως σήμερα ακόμη τόσο το γαλλικό εκπαιδευτικό σύστημα όσο και την επίσημη εκπροσώπηση των Γραμμάτων, των τεχνών και των Επιστημών στη Γαλλία. Και για μεν την οργάνωση της εκπαίδευσης, πρόκειται για τη λειτουργία της *École Normale Supérieure*, που προετοιμάζει τους Καθηγητές της Μέσης και Ανωτάτης Παιδείας, τον κρατικό διαγωνισμό της *Agrégation*, που επιτρέπει στους πιο εκλεκτούς να πάρουν τις υψηλότερες θέσεις στην Εκπαίδευση, και το Κρατικό Συμβούλιο της Δημόσιας Εκπαίδευσης. Για δε την αντιπροσώπευση της ίδιας της Φιλοσοφίας, την ίδρυση της Ακαδημίας Ηθικών και Πολιτικών Επιστημών που είναι ο κλάδος που την περιλαμβάνει. Η Ακαδημία αυτή μαζί με τη Γαλλική Ακαδημία, την Ακαδημία των Επιστημών, την Ακαδημία των Επιγραφών και Ωραίων Γραμμάτων και την Ακαδημία των Καλών Τεχνών, αποτελούν το Ινστιτούτο της Γαλλίας, το ανώτατο επίσημο πνευματικό ίδρυμα της χώρας αυτής.

Ο φιλόσοφος του 19ου αιώνα που επηρεάστηκε ίσως περισσότερο από κάθε άλλον, από τη διδασκαλία και τις ιδέες του Victor Cousin ήταν ο μαθητής του Paul Janet (1823-1899) που αφιέρωσε στα 1885 στο Δάσκαλό του μια μελέτη με τίτλο: *Victor Cousin et son oeuvre*. Το βιβλίο αυτό είναι μια από τις κυριότερες πηγές από τις οποίες ο κ. Βώκος έχει αντλήσει τις πληροφορίες του. Ο Paul Janet είναι αυτός που μαζί με τον Gabriel Séailles έχει γράψει ένα από τα πιο συστηματικά εγχειρίδια για τη διδασχή της Φιλοσοφίας που έχει για τίτλο: *Histoire de la Philosophie. Les problèmes et les écoles*, που χρησιμοποιήθηκε πολλά χρόνια από τους Γάλλους φοιτητές της φιλοσοφίας σαν βοηθητικό σύγγραμμα.

Όσο για την τροπή που πήρε η αναφορά στον Descartes στο εκπαιδευτικό σύστημα της Γαλλίας στη δεύτερη πενήκονταετία του 19ου αιώνα μετά την παρεμβολή του Victor Cousin και σαν προέκταση της διδασκαλίας του, ο κ. Βώκος θίγει λεπτομερειακά το θέμα στο μέρος του βιβλίου του όπου αναλύει τις δύο εκ διαμέτρου αντίθετες ερμηνείες που δόθηκαν στη φιλοσοφία του Καρτέσιου, από το ένα μέρος από τον Francisque Bouillier, μαθητή του Victor Cousin μέσα από το δίτομο έργο του που βγήκε στα 1868 με τίτλο *Ιστορία της Καρτεσιανής Φιλοσοφίας*, και από το άλλο, από τον Louis Liard (1846-1917), Πρύτανη του Πανεπιστημίου της Caen και Διευθυντή των Ανωτάτων Σπουδών στο Υπουργείο Παιδείας, με το βιβλίο του που βγήκε στα 1882 και είχε για τίτλο: *Descartes*. Από την υψηλή κυβερνητική θέση που κατείχε ο φιλόσοφος αυτός ήταν πολύ φυσικό να ασκήσει επίδραση, όχι μόνο επάνω στην οργάνωση της Ανωτάτης Παιδείας στη Γαλλία αλλά και στη στροφή της προς τον επιστημονικό θετικισμό. Ο κ. Βώκος μας δίνει μια εμπειριστατωμένη ανάλυση του περιεχόμενου των δύο αυτών βιβλίων που σχετίζονται τόσο άμεσα με τη φιλοσοφία του Καρτέσιου.

Ο Bouillier επηρεασμένος από τον εκλεκτισμό του Victor Cousin επιχειρεί στο βιβλίο του να προχωρήσει ταυτόχρονα σε μια ιστορική θεώρηση του Καρτεσιανισμού και σε μια ψυχο-

λογική ερμηνεία του. Όπως γράφει ο κ. Βώκος: «Στο βιβλίο του ο Bouillier δεν μένει στην περιγραφική έκθεση και την ανάλυση της φιλοσοφίας του Καρτέσιου. Οι φιλοσοφικές του φιλοδοξίες είναι πολύ μεγαλύτερες, γιατί σκοπεύουν στη συνολική ιστορία του καρτεσιανισμού. Στην προοπτική αυτή η φιλοσοφία του Καρτέσιου συνιστά το κυρίως σώμα του έργου αλλά και τον κορμό της νεώτερης φιλοσοφίας, ούτως ώστε τα φιλοσοφικά συστήματα τόσο του 17ου όσο και του 18ου αιώνα να ορίζονται με μέτρο τη σύγκλιση ή την απόκλισή τους από το καρτεσιανό πρότυπο».

Αυτό όμως που έχει μεγαλύτερη σημασία για τη θεώρηση του Καρτεσιανισμού είναι η ψυχολογική ερμηνεία που δίνεται από τον Bouillier στο *cogito* όπως αυτό εμφανίζεται στους *Στοχασμούς* του φιλοσόφου. Στο σημείο αυτό ο κ. Βώκος παρατηρεί: «Η αφετηριακή πρόταση της καρτεσιανής φιλοσοφίας ερμηνεύεται ως αυτοσυνειδησία και η πορεία του στοχαζόμενου υποκειμένου στο εσωτερικό των «Στοχασμών» παίρνει τη μορφή ψυχολογικής ενδοσκόπησης... Από τη σκοπιά αυτή, επιβεβαιώνεται η βασική θέση του Cousin, ο οποίος υποστήριζε πως ο Καρτέσιος υπήρξε ο θεμελιωτής της ψυχολογικής μεθόδου στη φιλοσοφία, μέθοδος η οποία αναγνωρίζεται ως η μοναδική νόμιμη». Και ο κ. Βώκος συνεχίζει: «Με τον τρόπο αυτό όμως η ουσία της σκέψης θα ταυτιστεί με την ψυχολογική συνείδηση και η καρτεσιανή αυτογνωσία θα μετατραπεί σε αυτοσυνειδησία. Οι σαφείς και ευκρινείς καρτεσιανές ιδέες μετατρέπονται σε συνειδησιακές καταστάσεις και η ψυχή μας γίνεται η πηγή των ιδεών της, η συνείδησή μας μάρτυρας των βιωμάτων της».

Σε αντίθεση με την ερμηνεία που δίνει ο Victor Cousin και κατ' επέκταση ο Bouillier στις Καρτεσιανές θέσεις, απομονώνοντας το «Σκέπτομαι άρα υπάρχω» από το άλλο μέρος της φιλοσοφίας του Καρτέσιου και ιδιαίτερα από αυτό που ανταποκρίνεται στα Μαθηματικά και τη Φυσική, μια και είναι γνωστό ότι *Ο Λόγος για τη Μέθοδο* συνοδευόταν από τη *Διοπτρική*, τα *Μετεώρα* και τη *Γεωμετρία*, αν λάβουμε μάλιστα υπ' όψη το γεγονός ότι ο Descartes υπήρξε ένας από τους θεμελιωτές της γεωμετρικής οπτικής, ήταν πολύ φυσικό ο Louis Liard στο βιβλίο που του αφιερώνει να τονίσει πιο πολύ από όλα το σημείο εκείνο της Καρτεσιανής Φιλοσοφίας που την εμφανίζει σαν θεμέλιο των θετικών επιστημών. Ο κ. Βώκος επισημαίνει τη θέση αυτή του Liard γράφοντας τα ακόλουθα: «Όπως είδαμε ήδη, για τον Cousin μέθοδος του Καρτέσιου είναι η ψυχολογία. Για τον Liard, αντίθετα, η μέθοδος της οποίας προϊόν και σχόλιο είναι ολόκληρη η καρτεσιανή φιλοσοφία, αποτελεί το θεμέλιο της ερευνητικής διαδικασίας στο χώρο της θετικής επιστήμης. Από το γενικό αυτό γνώρισμα προκύπτει και ο ορισμός της μεθόδου του στον Καρτέσιο». Και για μεγαλύτερη ακρίβεια παραθέτει τα ίδια τα λόγια του Liard που γράφει: «Η μέθοδος του Καρτέσιου, είτε πρόκειται για τη λύση ενός ειδικού προβλήματος, έχει ως βάση την άμεση βεβαιότητα των απλών φύσεων ή των απλών εννοιών, ως μέσα, την αναγωγή των συνθέτων στα απλά στοιχεία που τα συνθέτουν και τη βαθμιαία σύνθεση αυτών των στοιχείων σε όλο και πιο πολύπλοκα συστήματα, ανάλογα με την πολύπλοκη τάξη των πραγμάτων». Με δυο λόγια, πρόκειται για την ανάλυση και τη σύνθεση σαν κύριων διαδικασιών της εφαρμογής της καρτεσιανής μεθόδου. Είναι φανερό ότι η μέθοδος αυτή στάθηκε μαζί με την πειραματική μέθοδο το κινητήριο νεύρο στην εξέλιξη των επιστημών.

Θα σταματήσω εδώ την παρουσίαση των κύριων θεμάτων που πραγματεύεται ο κ. Βώκος στο βιβλίο του. Παρά το γεγονός ότι εντοπίζει την έρευνά του στην επίδραση του Καρτεσιανισμού και την απήχηση που αυτός είχε τον 19ο αιώνα επάνω στο εκπαιδευτικό σύστημα της Γαλλίας με την αναφορά του στους φιλοσόφους εκείνους που στάθηκαν οι επίσημοι οργανωτές της Πανεπιστημιακής της ζωής, θα είχα να προσθέσω, ότι τα προβλήματα που θίγει, δείχνουν πόσο ζωντανά παραμένουν ορισμένα φιλοσοφικά θέματα στο πέρασμα των αιώνων και σε ποιά σημεία επιδέχονται διαφορετικές ερμηνείες. Γιατί, και σήμερα ακόμη, μια βιωματική και ψυχολογική αντίληψη του *cogito*, σαν αυτή που προβάλλει ο Victor

Cousin, θα μπορούσε να σταθεί αφορμή για μια φαινομενολογική αντίληψη της φιλοσοφίας —ας μην ξεχνούμε ότι ένα από τα βιβλία του Χούσερλ που βγήκε μερικά χρόνια πριν από το θάνατό του με την ευκαιρία μιας επίσκεψής του στο Παρίσι, είχε για τίτλο *Καρτεσιανοί Στοχασμοί* και παρουσιάζεται σαν ένα είδος Εισαγωγής στη Φαινομενολογία— και ακόμη περισσότερο για μια υπαρξιακή εκδοχή. Από το άλλο μέρος, μια ορθολογική ερμηνεία, σαν αυτή που δίνει στη φιλοσοφία του Καρτέσιου ο Liard, και που βρίσκεται πιο κοντά στο Γάλλο φιλόσοφο όταν εξετάζουμε το σύνολο του έργου του, δείχνει πόσο πολύ η μέθοδός του, με την αναγωγή των σύνθετων εννοιών σε απλές και από αυτές σε πιο σύνθετες, με βάση μια αυστηρά ορθολογική τάξη και σύμφωνα με ορισμένους κανόνες, εξακολουθεί να παραμένει η κύρια διαδικασία που ακολουθεί η ανθρώπινη σκέψη τόσο στα Μαθηματικά όσο και στις άλλες περιοχές της γνώσης.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΟΥΡΕΛΟΣ
ΟΜΟΤΙΜΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΣΤΟ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝ ΜΕΛΟΣ ΤΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ ΤΗΣ
ΓΑΛΛΙΑΣ

Φιλοσοφία και επιστήμες, έκδ. Διεθνούς Κέντρου Φιλοσοφίας και Διεπιστημονικής Έρευνας, Αθήνα 1988, 224 σσ.

Ο ανωτέρω τόμος περιλαμβάνει τις επιστημονικές ανακοινώσεις του Α' Διεθνούς Συμποσίου Φιλοσοφίας και Διεπιστημονικής Έρευνας, οι οποίες, κατά την άποψή μου, θα μπορούσαν να υπαχθούν στους ακόλουθους θεματικούς άξονες:

- A. Επιστήμη και φιλοσοφία
- B. Επιστήμη και ηθική
- Γ. Επιστήμη και ιδεολογία
- Δ. Φιλοσοφία και ποίηση
- E. Φιλοσοφία και φυσική επιστήμη
- ΣΤ. Φιλοσοφική εξέταση αντικειμένων των ειδικών επιστημών

Αν και κάθε ανακοίνωση πραγματεύεται ένα εξειδικευμένο αντικείμενο και έχει τη δική της στοχοθεσία, εντούτοις κοινός σκοπός της ερευνητικής αυτής προσπάθειας είναι η κατάδειξη της σημασίας της φιλοσοφίας όσον αφορά την αξιολόγηση της επιστημονικής δραστηριότητας και τη διασφάλιση της εγκυρότητας του γνωστικού φαινομένου. Οι περισσότερες ανακοινώσεις διερευνούν από συστηματική φιλοσοφική άποψη ουσιώδη προβλήματα τα οποία αναφέρονται ως προς τη σχέση της φιλοσοφίας με την επιστήμη και, ως εκ τούτου, εγείρουν ιδιαίτερο θεωρητικό ενδιαφέρον. Ως τέτοιες θα μπορούσαν να θεωρηθούν οι ακόλουθες:

Α. Κουλουμπαρίτση, *Μύθος και φιλοσοφία*. Ορίζονται τρεις σύγχρονες ερευνητικές κατευθύνσεις του μύθου σε σχέση προς τη λογική και την επιστήμη (σ. 19). Στόχος του συγγραφέα είναι να ανασκευάσει την ιδεολογική θέση της σύγχρονης διανόησης που εκλαμβάνει το μύθο ως κάτι το άλογο ή προλογικό και να καταδείξει την υπερβατολογική δομή του που είναι ανιχνεύσιμη ακόμη και στην επιστήμη (σ. 24). Οι στρουκτουραλιστικές αναλύσεις του Lévi-Strauss αποδεικνύουν ότι η λογική του μύθου είναι πολυσήμαντη, ως περιέχουσα αντιθετικές έννοιες συνδεδεμένες μεταξύ τους συμπληρωματικά, και ως εκ τούτου, διάφορη της κλασσικής λογικής (σ. 21). Η φιλοσοφία οφείλει, κατά τον σ., να τηρεί έναντι του μύθου την ίδια στάση που τηρεί και έναντι της επιστήμης: αφενός, να τον καθιστά αντικείμενο μελέτης της, προκειμένου να τον θεμελιώνει, και αφετέρου, να τον επικαλείται, προκειμένου να θεμελιώνεται η ίδια (σ. 24). Το νόμιμο του εγχειρήματος αυτού καταδεικνύεται και στα πλαίσια της συστηματικής φιλοσοφίας, που χρησιμοποιεί το μύθο ως μεθοδολογικό της όρ-